

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Қазақ тіл білімі кафедрасы

ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы,
профессор, көрнекті тіл маманы, әдебиет сыншысы,
публицист М.С. Серғалиевтің 85 жылдығына арналған
«МЫРЗАТАЙ СЕРҒАЛИЕВ ЖӘНЕ ФИЛОЛОГИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ»
атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

Астана, 2023

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ**

**ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор,
көрнекті тіл маманы, әдебиет сыншысы, публицист М.С. Серғалиевтің
85 жылдығына арналған
«МЫРЗАТАЙ СЕРҒАЛИЕВ ЖӘНЕ ФИЛОЛОГИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ»
атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ**

Астана 17 наурыз 2023 жыл

ӘОЖ 80/81
КБЖ 81.2
Қ70

Баспаға Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ғылыми кеңесі ұсынған

Редакция алқасын басқарған: Сыдықов Е.Б.

Редакция алқасы: А.Бейсенбай, Қ.Саркенова, Б. Әбдуәліұлы (жауапты шығарушы),
Маликов Қ., Кенжалин Қ.К.

ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, көрнекті тіл маманы, әдебиет сыншысы, публицист М.С. Серғалиевтің 85 жылдығына арналған «МЫРЗАТАЙ СЕРҒАЛИЕВ ЖӘНЕ ФИЛОЛОГИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Астана: Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, 2023. – 345 б.

ISBN 978-601-337841-1

Қазақ тіл білімінің қалыптасуы, дамуы, бүгінгі көтерілген дәреже-биігі – қазақ ғалымдарының ондаған жылдарғы ұжымдық ізденістерінің жемісі. Осы ұжымның ішінде М.Серғалиевтің есімі оқшау аталатын мамандар қатарында тұрады. Ол тіл білімі, публицистика, әдістеме бағытында қатар еңбек етіп, қазақ руханиятында өзіндік із қалдырды. Бүгінде ғалым-ұстаздың қалыптастырған ғылыми мектебі өз жұмысын жалғастыруда, сонымен қатар серғалиевтану ізденістері де басталып келеді. Жинақта жарық көрген ғалымның ғылыми мұрасына арналған зерттеулер – сол жұмыстардың нақты көрсеткіші.

Конференция Мырзатай Серғалиевтің ғылым мұрасын зерделеуге және жалпы филология мәселелеріне арналған. Жинақта отандық зерттеушілермен қатар, түркі тілдес елдер ғалымдарының тіл, әдебиет, тарих, әдістеме салалары бойынша жасаған баяндамалары мен мақалалары жарияланып отыр.

ISBN 978-601-337841-1

ӘОЖ 80/81
КБЖ 81.2

© Қазақ тіл білімі кафедрасы, 2023

белгісіз етіп қоятын, бір сөзбен айтқанда, терең қилы шиеленістерге өрбитін постмодернизм сарынында жазылды. ХХІ ғасырда, яғни қазіргі кездің оқиғасы ретінде бастау алды. Бас кейіпкер кітап жазуға бел байлап, бүкіл күш-жігерін сонда жұмылдырады. Барлық ой-тұжырымы, айналасы, бар жинаған білімі мен рухани әлемі, таныстары, күнделікті өмірі – қаламгердің қалам тербеп жатқан шығармасының басты идеясы болып кетеді. Сондықтан да оның жазып жатқан кітабы ол үшін ерекше әлемге айналған [2 , 1]. Әлішер айналасымен үйлесімділік тапқысы келеді, алайда, өз заманындағы адамзат баласының рухани-мәдени болмысының мүшкіл халіне қатты қынжылып, жалғыздыққа бет бұрады Тарихтың қай дәуірінде болмасын осындай ерекше тұлғалардың жалғыздық пен дара әлемде өмір сүргені белгілі. Жалғыз қалу, айналадан безіну, оқшаланып өмір сүру тұлға үшін – өзін-өзі жетілдірудің, рухани кемелдену мен өн бойындағы бүкіл қабілеттерін өмірлік мақсаттары үшін толық жүзеге асырудың бірден-бір жолы.

Қорытынды

Қазақтың сөзі – қазақтың рухы, жаны, жүрегі. Қазақ прозасы соңғы ширек ғасырда біраз белестерді бағындарды. Бұл тұстағы әдебиеттің негізгі жетістігі – азаттық жолында басын бәйгеге тігіп, жанкешті ерлік жасаған тарихи тұлғалардың көркем бейнесінің жасалуы еді. Азат елдің әдебиеті әлі де сом тұлғалар мен соны шығармалармен толығырақ түсетініне сеніміміз мол.

Әдебиеттер тізімі:

1. Әсемқұлов Т. Қазіргі қазақ прозасының бағыт-бағдары. – otuken.kz
2. Мағауин М. Көк мұнар. – Алматы: Жазушы, 1972. – 218 б.
3. Амантай Д. Қарқаралы басында: роман, повесть, әңгімелер, эсселер, өлеңдер. 1-том. – Алматы, 2010. – 396 б.
4. Жарылғапов Ж.Ж. Қазіргі қазақ әдебиеті: оқу құралы / Ж.Ж. Жарылғапов, А.А. Мырзахметов. — Алматы: Эпиграф, 2016. — 164 б.
5. Досжан Д. Ақ орда. – Астана: Елорда, 2005. – 524 бет
6. Елубай С. Ақбоз үй. Трилогия. – Алматы: Жазушы, 2005. – 528 б.

ЖЫРАУЛАР ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ХАНДАР БЕЙНЕСІ

ЖАЛЕЛОВ Д.С.,

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ докторанты.

Астана, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада хандық дәуір әдебиетінің көрнекті өкілдері жыраулар поэзиясындағы хандардың бейнесі жан-жақты талданады. Асан қайғы, Жиёмбет, Марғасқа, Бұқар сынды жыраулардың ханға қарата айтқан толғауларынан мысалдар келтіріледі. Хан мен халық арасына алтын көпір бола білген жыраулар шығармашылығына әдеби талдаулар жасалынады. Авторлық ауыз әдебиетіне тән жыраулар поэзиясындағы өр рухты хандар бейнесін ашуда: саралау, әдеби талдау, зерделеу, жинақтау әдіс-тәсілдері қолданылады. Жыраулар – хандық дәуірі әдебиетінің көрнекті әрі айшықты өкілі. Толғауларындағы тақырып ерлік пен елдікке құрылған. Толғау арқылы заманында өмір сүрген хандардың келбеті мен іс-әрекеттерін сол қалпында жеткізе білген. Қазақ хандығы тұсындағы хандардың ішкі және сыртқы саясатын да жыраулар поэзиясын зерделеу арқылы бағамдай аламыз. Бүгінгі таңда хандар бейнесін анықтап, саралау өзекті болып отыр. Хандық дәуір әдебиетіндегі жыраулар шығармашылығын қарастыра отырып, хандардың тұлғалық қасиетін анықтап, ел билеудегі ерекшеліктері мен

өзгешеліктерін зерделей аламыз. Зерттеу барысында зерттеуші ғалымдардың пікірлері басшылыққа алынып, ғылыми тұжырымдар жасалды.

Кілт сөздер. Жыраулар, хан, толғау, хандық дәуір әдебиеті, Қазақ хандығы.

Жалпы тарихымызда хандықтың мәртебесін биіктетіп, мемлекет тұрғысынан нығайтып күшейткен заманының заңғарлары яғни ірі өкілдері топ бастап хандықтың саяси және рухани құндылығын күшейтті. Керей мен Жәнібек негізін қалап, Бұрындық, Қасым, Хақназар, Шығай, Тәуекел, Есім, Салқам Жәңгір, Тәуке, Абылай хан сынды хандарымыздың ішкі және сыртқы саясаттарына да үн қосып, ақыл кеңесін айтып, өз ұстанымынан айнымай ақты ақ деп, қараны қара деп турасын айтып төрелігін білдіріп отыратын, бір басында шешендік пен даналық, батырлық пен асқан көрегенділік, саясаткерлік пен саналы ұтымды ой қатар үйлесім тапқан тұлға – Жыраулар болды. Жыраулар мұрасындағы хандар бейнесі көрінісін қаузағанда қазақ хандығының арғы бергі тарихына да көз жүгіртіп, сараптап ой зердемізге түйе кеткеніміз абзал. Хандықтың тарихы жеке саяси тұлғалармен тығыз байланысты. Атап айтқанда хандықтың ірге тасы саналатын хандарымыз бен батырларымыз, жыраулар мен би-шешендеріміз мемлекетіміздің тұғыры, тұтқасы бола білді. Сол кездегі түбі бір Алаш жұртының бірігіп, бір тудың астында Қазақ хандығының негізін қалап, өз алдына дербес ел болу жолындағы жыраулардың атқарған еңбегі, тұтас ұлтқа деген ерен еңбегінде назардан тыс қалдыруымызға болмайды. Желмаясына мінген Асан атаның Орыс ханның ұрпақтары, текті төренің қос оғыланы Керей мен Жәнібек сұлтандардың хан болып, Ақ Орданың өшкен отын жаңғыртуға өлшеусіз үлес қосқанына тарих та шежіреге толы аңыздар да куә болып тұр. Ұраны Алашпен, керегесі ағашпен байланған хандықтың рухани тамырының қорғаны Жыраулар бола білді. «Алты сан Алаш» деп яғни Алты Алашпен байланысты тайпалардың барлығы бірігіп XV ғасырдың екінші жартысына қарай еркіндікті жаны қалайтын, азаттықты туы қалайтын, Қазақ деп аталатын мемлекет құрды.

Жошының Шайбан тұқымынан тараған Әбілқайыр ханның билігі тұсында да Дешті Қыпшақ даласының қос баһадүрі Керей мен Жәнібектің рухани жанашыры ақылшы абызы, сүбелі сөздің хас шебері, жыраулар көшінің басынан орын алған, келелі жиында сөз бастап төрелігін білдіретін Асан ата болды. XV ғасырдан бастап XX ғасырдың бас кезіне дейін қамтылығын М.Мағауин мен Байділдаев құрастырып жинақтаған еңбекте, Асан ақсақалдың Алтын Орданың беделді ханы Ұлығ-Мұхамед төренің кеңесшісі болғанын айтады. Зерттеу еңбекте: «XV ғасырдың шамамен 20-жылдарында Ордадан Ұлығ-Мұхамед қуылып, өзге жаққа қоныс аударғанда Асан абызда өз төресімен бірге кетеді» [1, 22]. Билігін Қазанда қазіргі Еділ аумағында жалғастырған Ұлығ-Мұхамедтің жанында кеңесін айтып, рухани және саяси тұрғыдан өз ықпалын тигізеді. Кейінгі өмірі Дешті-Қыпшақ даласында жалғасады. Жошы ханның үлкен ұлы Еженнен тараған Керей мен Жәнібек хандардың қамқоршысына айналады. Ақ Орданың туын қайта көтеріп, игі жақсы жиылған кеңесте сөз алып, қос сұлтанның шамшырағы бола білді. Абыз мұрасының басты тақырыбы ел бірлігі мен азаттық тақырыбына арналды. Дос пен дұшпаныңды ажырата біл деп қасқая тұрып, төренің тік мінезінен, айбатынан жасқанбай тура айтуы да асқан ерлікке жүк болатын еңбек. Бұл жерде ханды төмедетету мақсатында емес, тура айтып, намысын қамшылау мақсатында өрілген ой-толғам өрнегі. Яғни біздің қаузағалы отырғанымыз Асан жыраудың Жәнібекке айтқан толғауы жайлы болмақ.

Ай, хан, мен айтпасам білмейсің,

Айтқаным көнбейсің

Шабылып жатқан халқың бар,

Аймағын көздеп көрмейсің.

Қымыз ішіп қызарып,

Мастанып, қызып терлейсің,

Өзіңнен басқа хан жоқтай
Елеуреп неге сөйлейсің?! [2, 22].

Әділ сөйлеп ханға жаққан жыраулардың ғұмыры шындық сөздің өлшемінен, адалдық, тазалық деген ұстанымның дәл тұнық бастауынан тұрды. Олай дейтініміз асыра мақтауға жол бермей, ханды жеткен жетістігі үшін мастанып мақтангершілікке салынбауға шақырды. Масаттануды ұстамдылыққа, мақтануды шүкіршілікке ауыстыруды сөзіне тұздық етті. Бұл жоғарыда айтылған толғау үзіндісін тура мағынасы арқылы түсініп қабылдаудан аулақпыз. Себебі Жәнібек хан құр масаттанып, мақтануға жол берген жоқ. Бұл жерде жыраудың айтпағы елдің бірлігі мен тыныштығы өзіндей төрелерге аманат деген ойдың астарын осы толғау арқылы алысты көріп, көрегенділікпен жеткізіп тұр. Толғауда мынандай жолдар бар,

... Тіл алсаң іздеп қоныс көр,
Желмая мініп жер шалсам,
Тапқан жерге ел көшір,
Мұны неге білмейсің?! [2, 22].

Толғаудың бұл жолдарынан аңғаратынымыз елдің іргесін нығайтып, Алаш ұранды ру-тайпаның басын қосып, бабаң Орыс ханның уығын қадап, керегесін кеңейтіп көшті алдыға яғни кемел келешекке баста деген мағынада болса керек. Заманында Әбілқайыр хандығы, Көк Орда, 92 тайпадан құралған Өзбек хандығы деп аталған хандықтан ірге бөліп, Керей мен Жәнібек сұлтандар, көшті Мағолстанға яғни Шу мен Талас өзендерінің бойына бастаған сәтті сапардың басқы бөлігінде сұлтандарға ой тастап, тура жолдың бағдарын сызып берген, тілімді алсаң, сөзімді құп көрсең елге пана болатын қоныс ізде, сол қонысқа артыңнан ерген елді көшір деп сөз бастған Асан абыздың алысты көре алатын данышпанығы мен әулиелігінің жемісі.

17-ғасырда өмір сүріп, Есім ханның жорық толғауын толғайтын батыры, ақылшысы бола білген, атақты Тұрсын ханның қиғылық салған бүлігін тойтаруға ат салысқан Марғасқа жыраудың кейінгі ұрпаққа, бүгінгі ғасырға жеткен Тұрсын ханға бағыттала айтылған жырына тоқталсақ,

Ей, Қатағанның хан Тұрсын,
Кім арамды ант ұрсын,
Жазықсыз елді еңіретіп,
Жер тәңірісіп жатырсың
Хан емессің, қасқырсың,
Қара албасты басқырсың,
Алтын тақта жатсаң да
Ажалы жеткен пақырсың!
Еңсегей бойлы Ер Есім
Есіңде келіп тұр:
Алғалы тұр жаныңды,
Шашқалы тұр қаныңды [1, 24].

Марғасқа жырау толғауында айтылған Тұрсын хан кім? Сұрағымызға жауап ретінде хандар жайлы тарихи мәліметтерде Тұрсын ханның бізге жеткен бейнесі төрелердің арасында мансапқа құмартып, адалдықтың ала жібін аяқ асты етіп, Шыңғысханнан келе жатқан дәстүрлі мұрагерлік жолмен емес, зорлық күшпен алғаны жайлы мағұлматтар кездеседі. Тұрсынның шежіресі Қасымның баласы Жәлімнен тарайды. Әкесі Жәлім сұлтан Қасымның ұлы Ақназарға адал қызмет еткен сұлтан ретінде айтылады. Бізге жеткен тарихи жазбаларда Жәлім сұлтан Ташкенттің билеушісі Баба сұлтанның қолынан қаза табады. Сұлтан мен ұлдарының кегін қайтарған Есім хан Ташкентті қазаққа қайтарып Ташкентті билеуді Тұрсын ханға жүктейді. Тұрсынның билікке деген құмарлығын «Қазақ хандары» атты танымдық зерттеу жинағында былай баяндайды. «Ташкентті билеген Тұрсын хан Бұқарадағы аштарханидтер атты әулеттің

өкілі Имамқұлға жаушы аттандырады. Бұл оқиғаның түпкі мәнінде Есімге қарсы бірлесуін өтініп көмек сұрайды. Имамқұлда өзінің ниеттес екенін білдіріп Тұрсынды Ташкенттің билеушісінен хандық дәрежеге дейін көтереді. Алайда жікшілдік әрекеті үшін, хандықтың әлеуметтік жағдайын әлсіретіп, туысқан халықты екіге бөліп қинағаны үшін Есім хан ақырында жазалап, Ташкентті қазаққа қайтарады. Тұрсынды қолдаған қатаған руын қатаң жазалайды» [3, 74]. Тарихта «Қатаған қырғыны» деп қалған осы оқиға бүлікші топтың барлығына сабақ болды. Деректерде осы толғауды Тұрсын ханның өзіне Марғасқаның тікелей айтқаны жайлы деректер көптеп кездеседі. Ташкент қаласының түбіндегі сол кезде Абат деп аталған жерде Тұрсын ханды қоршаған қалың әскердің алдында Марғасқа жырау Тұрсын жатқан сарайға төтесінен кіріп жоғарыда айтылған толғаумен Есім ханның абыройын асқақтатып, Тұрсынның қателігін, зорлық-зомбылығын бетіне басқан. Осы толғаумен мағыналас ер Махамбеттің Жәңгірге қарата айтқан толғауы.

Хан емессің, қасқырсың,
Қас албасты басқырсың,
Достарың келіп табалап,
Дұшпаның сені басқа ұрсын!
Хан емессің, ылаңсың,
Қара шұбар жылансың.
Хан емессің аярсың,
Айыр құйрық шаянсың [1, 181].

Жыраулар танымында да ой мен мағынаның үндестігі мұраларды оқып салыстыру барысында анық байқалады. Хан болсын, билігі жаһанға тараған билеуші болсын замананың барлық қағидаларын жатқа білетін жыраулар тек ғана шындықты именбей айта білді.

Хандық дәуірдің негізгі көрінісі сипатталатын, хан мен жырау арасындағы рухани-саяси байланыс ерекше баяндалып суреттелетін, айбыны асқақ Есім хан мен жорық жыржысы, батырлығына батылдығы сай Жиёмбет жырау. Жыраудың шығармашылығы арқылы Жиёмбеттің тұлғалық қасиетінің өте жоғары екенін, қоғамдық пен философиялық, батырлық пен шыншылдық тақырыптарын еркін меңгергенін байқаймыз. Бәрімізге белгілі Жиёмбеттің бір туғаны Жолымбет пен Есім хан арасындағы теке тірестінде тарихи оқиғасы аңғарымпаз оқырманға таныс.

Әмірің қатты Есім хан,
Бүлік салып бұйырдың,
Басын бер деп батырдың,
Қанын ішіп қанбаққа,
Жанын отқа салмаққа,
Атадан жалғыз мен емес,
Хан ие, ісің жол емес.
Жолбарыстай Жолымбет
Құрбандыққа қол емес [4,39].

Хан әмірінің қаталдығына келіспей, жас албырт Жолымбеттің жасаған қателігін кешіруді өтінеді. Қалмақтан алып келе жатқан қалыңдығын жол күтіп торуылдап алып кеткен батырдың ісіне мейірбандылық танытуын сұрайды. Толғаудағы мына бір үзіндіге көз жүгіртсек, Жиёмбет заманында хан мен халықтың арасында да беделінің өте биік болғанын көреміз.

Қаһарыңды басқалы
Қалың елім жиылды.
Бастап келген өзге емес,
Жиёмбет-сынды биің-ді [4,39].

Осы үзінді арқылы Жиёмбет жыраудың дәрежесі ханның абырой даңқымен бірдей болғанын көреміз. Жыраудың өзі толғағандай Есімнің қолына сүйесін, ісіне демеу көрсетіп, келелі кеңесте кемеңгерлігімен пікір білдіріп ханның сөзіне дем беріп, қолдау жасағанын зерделейміз. Жиёмбет жырау Есім ханға қарата айтқан тағы бір толғауында, тікесінен сөз бастап былай деп ой өрбітеді.

Ертеңгі күн болғанда,
Елің кеңес құрғанда,
Айналып ақыл табарға
Есіктегі ебесін,
Сонда ханым не десін,
Мен жоқ болсам, Есім хан,
Ит түрткіні көресің,
Жиёмбет қайда дегенде
Не деп жауап бересің? [4,40].

Толғаудың келесі бөлігінде жырау теңеу арқылы өзіне сипаттама беріп, хандықтың алдындағы өзіндік тұлғасын еске салып айқындап көрсетеді. Батырлығымды сұрайтын болсаң аюдай, өр мінезімді білгің келсе ноқта түспеген тайындай, зор айбатым бекіредей, беріктігім қарағайдай деп келіп, Есім ханды жарқыраған айға балайды. Бұл жерде жыраудың өзін мақтап мадақтауы емес өзінің негізгі орнын ханға жеткізу арқылы ханның бет беделін көтере отырып қателігінен сабақ алып биікке ұмтылуына бағдар бағыттайды.

Жыраулар – ұлттың ұлы армандарын аркалап, заманның сан қилы, сан қырлы тағдырын еш бұрмаламай саф қалпында жеткізді. Хан мен сұлтандардың саяси іс әрекеттерін бағамдап өз толғауларының басты тақырыбы еткен жыраулар поэзиясының бағыт-бағдары ұлттық мүдде жолына бағытталды. Жыраулар жеке дара шығармашылыққа көңіл бөліп, ұлттық рух пен жорық жыршысына тән қасиет көрсете білді. Қазақ халқының ұлттық құндылыққа тән, батырлық рухқа толы ұлттық поэзиясының қазақ әдебиеттануында орнығуына жыраулар шығармашылығы өлшеусіз үлесін қосты. Жыраулар өз шығармашылығында ханға қарата айтқан толғаулары арқылы халықтың тыныс-тіршілігінің орындалып, ханның әділ билік етуіне бағыт болды. Хан кеңесінде түйінді сөздің кесімін айтып, ел үшін шешім қабылдауда маңызды рөл атқарған қазақ хандары азаттық пен ұлттық рухтың бірден-бір көрінісі. Хандықтың құрылуы мен тарихи өрлеу даму барысын зерттеген еңбекте, тұтас ұлтты басқаратын бас қолбасшы әрі ел мүддесі үшін соңғы түйінді сөзді – хан айтады. Хан сыртқы және ішкі саясатты жүргізетін ұлттың ең беделді, бірінші тұлғасы екендігін айтады [5, 70]. Осыдан байқағанымыз ханның әділ болып, ел басқаруы ұлттың азаттығы мен еркіндігін көрсетеді.

Жыраулар поэзиясының тағы бір көрнекті өкілі, топ бастаған көсем, сөйлесе қызыл тілді шешен, хан Абылаймен дәрежесі тарихта бірдей аталатын көмекей әулие – Бұқар жырау. Ғибратты ойдың шебері, толғауында елге насихат пен ұрпаққа тәлім-тәрбие беретін жыр жолдарының өзі қазіргі заманның мақалы мен нақылына айналып кеткен. Бұл Бұқар шығармашылығының халықтың жүрегінде орын алғандығын, өміршең жырдың нағыз үлгісі екендігін көрсетеді. Абылай ханның ақыл кеңесшісі бола білген, сыртқы және ішкі саясатта да ықпалы өте жоғары болған Бұқар жыраудың ұрпаққа жеткізген толғаулары бүгінгі заман үшін бағыт-бағдар іспетті.

Хан Абылаймен дәрежесі тең, тарихта көмекей әулие, Сыпыра бастаған алтын көштің ірі өкілі Бұқар жырау шығармашылығында Абылайдың бейнесі ерекше суреттеледі. Абылай ханның тұлғалық қасиеті жайлы әдебиеттанушы ғалым А.Сейдімбек, Абылай ханның тұтас өмірінің бағыт-бағдары бір мақсатқа ғана бағытталғанын, ол мақсат қазақ халқының бірлігі мен берекесін, тыныштығын сақтау жолында болғандығын баяндайды [6, 487]. Расымен ғалым пікірінің қайнар көзі Бұқар шығармашылығымен үндесіп сабақтасып жатыр. «Ал айтамын,

айтамын» деп толғаулатқан Бұқар жырау хандықтағы болып жатқан түрлі мәселелерді де назардан тыс қалдырмайды. Хандықтағы болып жатқан хан мен хан серіктері арасындағы шиеленісті де толғаумен өріп, хан Абылайды сабырға шақырады.

Кең Абылай, кең ием,
Шұбар ағаш, құба жон,
Мекен еткен шөлде, ием,
Телі менен тентегің
Иіліп алдыңа келді, ием! [4, 58].

Хан Абылайға қарата айтылған толғаулармен қатар, батырлық сарында жазылған толғаулармен қатар жұртшылықты адалдық пен тура жолға бағыттайтын толғаулары да көпшілікке таныс. Жоғарыда қаузалған насихат, үлгі-өнеге беретін толғаудағы негізгі айтар ой: «қандай қызмет атқарсам да туған елге, халыққа қалай пайдамды адалынан тигізе аламын» деген сұрақтың төңірегінде өрілген жыр жолдары екені басқы жолдарынан-ақ көрініп тұр. Ұлттың рухани мұрасының қорғаны бола білген дала данышпандарының, соның ішінде Бұқар поэзиясының қазақ халқы үшін маңызы мен құндылығы әрдайым биік қалпында. Жыраулар мұрасын зерттеуші айтыскер ақын Аманжол Әлтай өзінің «Ақын-жыраулар поэзиясы» атты зерттеу еңбегінде Бұқар жырау шығармашылығына кеңінен тоқталады. «Ғасырдан астам ғұмыр кешкен Бұқар жырау Қалқаманұлы – өз өмірінде халықтың бастан өткерген қысталаң кезеңдерін де ел тірлігіне береке кіре бастаған кезеңін де, сол кезеңдерде ел тізгінін ұстаған бірнеше ханның қарым-қабілетін де көзбен көріп, аумалы-төкпелі сан қилы тарихи оқиғаларға куә болып қана қоймай, ел мен жер тағдыры сынға түскен сәттерде шешуші әрекеттерге өзі де белсене араласқан тұлға. Сол себепті оның жыр-толғаулары тақырып аясы жағынан да, қамтыған кеңістігі тұрғысынан да аса ауқымды» [7,156].

Сонымен, хандық дәуір әдебиетінің көрнекті өкілдері жыраулар поэзиясындағы хандар бейнесі, тек қана мадақтау мен әспеттеуден тұрмайды. Ақтқатты, шындықты бүкпей жеткізді. Ханның қате кеткен тұстарын толғауға салып, өз ойын анық білдірді. Халықтың арман мен тілегін орындай алған жыраулар, таза қалпымен көптің көңілінен шыға білді. Ол тек біз қозғаған жыраулардың бойынан ғана табылып қоймайды. Хандық дәуір әдебиетінде өмір сүрген барлық жыраулардың тұлғалық қасиетінен көрініс табады.

Әдебиеттер тізімі

1. Мағауин М, Байділдаев М. Ай, заман-ай, заман-ай... – Алматы: Қазақ ССР Баспасөз жөніндегі мемлекеттік комитеті Бас редакциясы, 1991. – 384 б.
2. Бес ғасыр жырлайды. Екі томдық. – Алматы: Жазушы, 1989. – 384 б.
3. Омарбеков Т. Қазақ хандары. – Алматы: Айғаным, 2016. – 148 б
4. Жеті ғасыр жырлайды. – Алматы: Жазушы, 2008. – 400 б.
5. Қазақ хандығы тарихы: құрылуы, өрлеуі, құлдырауы. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2011. – 320 б.
6. Сейдімбек А. Шығармалары. Алты томдық. Т. 5. – Астана: Фолиант, 2010. – 880 б.
7. Әлтай А. Ақын-жыраулар поэзиясы (XV-XVIII ғғ.): Оқулық. – Астана: Ақжолтай, 2013. – 232 б.